

Цірат Г.А.*

ДОСВІД УНІФІКАЦІЇ В СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ ПІД ЕГІДОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ АМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Анотація. В статті розглянуто досвід міжнародно-правової уніфікації процедур надання міжнародної правової допомоги в цивільних та комерційних справах, яка відбувається в рамках Організації американських держав, на прикладі міжамериканських конвенцій про судові доручення та отримання доказів 1975 року та Додаткових протоколів до них.

Ключові слова: правова допомога, судові доручення, отримання доказів, запитуюча держава, запитувана держава, запитуюча держава, центральні органи, дипломатичні та консульські представники.

Аннотация. В статье рассмотрен опыт международно-правовой унификации процедур предоставления международной правовой помощи по гражданским и коммерческим спорам, которая осуществляется в рамках Организации американских государств, на примере межамериканских конвенций о судебных поручениях и получении доказательств за рубежом 1975 года и Дополнительных Протоколов к ним.

Ключевые слова: правовая помощь, судебные поручения, получение доказательств, запрашиваемое государство, запрашивающее государство, центральные органы, дипломатические и консульские представители.

Annotation. The author considers the practice of international unification of the procedures as to international legal assistance in civil and commercial disputes. Inter American Conventions on letters of rogatory and taking evidence abroad 1975 as well as additional Protocols to them are taken as the examples.

Key words: legal assistance, letters rogatory, taking of evidence, requesting state, requested state, central authority, diplomatic and consular agents.

Уніфікація в сфері міжнародного цивільного процесу здійснюється різними міжнародними інституціями, такими як Гаазька конференція з міжнародного приватного права, регіональними міжнародними організаціями, такими як Організація американських держав (ОАД), Співдружність незалежних держав (СНД), іншими організаціями та таким специфічним об'єднанням як Європейський Союз (ЄС).

Вивченню досвіду міжнародно-правової уніфікації в сфері міжнародного цивільного процесу, яка відбувається під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права, присвячено досить багато робіт як закордонних фахівців [1, с.295, 353], так і українських вчених [2, с.144-166; 3; 4].

* кандидат юридичних наук, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В той же час досвід Організації американських держав в уніфікації як норм міжнародного приватного права, так і міжнародного цивільного процесу вітчизняною наукою жодним чином не досліджено, незважаючи на те, що, по-перше, він не менший за досвід Гаазької конференції та, по-друге, Україна як незалежна держава має статус спостерігача в Організації американських держав [5].

Метою цієї статті є розгляд способів уніфікації таких питань міжнародного цивільного процесу, як надання міжнародної правової допомоги, яка здійснюється в рамках Організації американських держав, аналіз досвіду такої уніфікації та її сучасний стан. З'ясуємо, чи відповідають основоположні принципи, що покладені в основу уніфікації в рамках ОАД принципам, на яких базується, наприклад, уніфікація в рамках Гаазької конференції в таких сферах міжнародного цивільного процесу як міжнародна правова допомога. Під міжнародною правовою допомогою в даній статті ми розумітимемо вручення за кордоном судових та позасудових документів, отримання за кордоном доказів в цивільних та комерційних справах.

Під егідою Організації американських держав ведеться активна та плідна робота з уніфікації та міжнародно-правового регулювання питань міжнародного приватного права та міжнародного цивільного процесу. В цій сфері за останні 35 років, починаючи з 1975 року, було розроблено та прийнято 26 міжнародних конвенцій з питань міжнародного приватного права, з них більш ніж 10 міжнародних конвенцій присвячено різним питанням міжнародного цивільного процесу. Ця робота ведеться в рамках департаменту міжнародного права у формі спеціалізованих конференцій з міжнародного приватного права, які скликаються раз у 5-6 років.

В рамках першої такої конференції, яка відбулася у Панамі у 1975 р., було прийнято Міжамериканські конвенції «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про судові доручення» [6] та «Про отримання доказів за кордоном» [7].

В рамках другої конференції, яка відбулася у 1979 році в Уругваї, були прийняті Міжамериканські конвенції «Про виконання превентивних заходів», «Про екстериторіальну дію іноземних судових та арбітражних рішень» та «Про докази та інформацію стосовно іноземного законодавства», Додатковий Протокол до Конвенції «Про судові доручення» 1975 р. [8].

На конференції 1984 року у Болівії були прийняті Міжамериканські конвенції «Про юрисдикцію в міжнародних спорах та екстериторіальну дію іноземних судових рішень» та Додатковий Протокол до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном» 1975 р. [9] Таким чином, за результатами трьох конференцій, проведених в період з 1975 р. по 1984 р. на рівні регіональних міжнародних конвенцій, були врегульовані практично всі основні питання міжнародного цивільного процесу: (а) визначення підсудності спорів за участю іноземного елемента; (б) вручення судових документів за кордоном; (в) отримання за кордоном доказів та інформації про іноземне законодавство; (г) питання міжнародного комерційного арбітражу та (д) визнання та виконання іноземних судових та арбітражних рішень.

Незважаючи на те, що не всі держави-члени Організації американських держав стали державами-учасниками всіх цих конвенцій, можна констатувати, що в регіоні обох Америк, перш за все, Південній Америці, створені належні та ефективні міжнародно-правові інструменти регулювання різних питань, які ми традиційно відносимо до міжнародного цивільного процесу.

Розглянемо досвід міжнародно-правової уніфікації міжнародного цивільного процесу, яка відбувається в рамках ОАД на прикладі конвенцій, що регулюють питання надання

правової допомоги: вручення за кордоном судових та інших документів та отримання за кордоном доказів в цивільних справах, як приклад американського підходу в уніфікації та регулюванні інститутів міжнародного цивільного процесу, з'ясуємо його особливості та загальні закономірності, що притаманні всім підходам в уніфікації.

Конвенція про судові доручення від 30.01.1975 р. була прийнята на першій конференції ОАД з міжнародного приватного права, яка відбулася у Панамі 1975 році. Конвенція набула чинності 16.01.1976 р. та станом на 02.02.2011 р. має 18 держав-учасниць, в тому числі, Сполучені Штати та Іспанію.

Особливість цієї Конвенції полягає в тому, що вона застосовується, як до вручення за кордоном судових (процесуальних) документів, так і до процедур отримання за кордоном доказів та інформації в цивільних та комерційних справах. Причому можливість її застосування до процедур отримання доказів за кордоном обумовлена відсутністю заперечень проти цього з боку інших держав-учасниць. Наприклад, Сполучені Штати при підписанні конвенції зробили застереження, згідно з яким судові доручення, які мають на меті отримання доказів, мають бути виключені із прав, обов'язків та відносин, що впливають з цієї конвенції, у відносинах між США та іншими державами-учасницями. Включення до цієї Конвенції положень про отримання за кордоном доказів є не зовсім зрозумілим кроком її розробників, особливо з огляду на те, що одночасно з цією Конвенцією в Панамі у 1975 році було підписано Конвенцію «Про отримання доказів за кордоном», яка присвячена регулюванню виключно питань отримання доказів. Включення до сфери дії Конвенції про судові доручення положень про отримання за кордоном доказів, по-перше, відповідало змісту назви конвенції «про судові доручення», яка охоплює як вручення документів, так і отримання доказів, а по-друге, напевно, було спробою в одній конвенції врегулювати всі питання судових доручень. Виходить, що Конвенція про судові доручення 1975 р. певним чином повторила підхід, який було покладено в основу Гаазьких конвенцій з питань цивільного процесу 1905 р. та 1954 р. [10], а саме: поєднання в одній конвенції всіх питань міжнародної правової допомоги.

На відміну від Гаазьких конвенцій 1954 та 1965 років [11] Конвенція ОАД про судові доручення 1975 р. допустила можливість розповсюдження своєї дії не лише на цивільні та комерційні справи, що є загально визнаним підходом, а й на інші види справ - кримінальні, трудові та адміністративні, а також на справи, що розглядаються в арбітражі та інших спеціалізованих судах. На наш погляд це не може бути оптимальним варіантом, тому що цивільні та кримінальні справи багато чим відрізняються, мають свою специфіку, в тому числі і порядком отримання доказів. Досвід уніфікації в рамках Гаазької конференції, Європейського Союзу, Співдружності незалежних держав свідчить про те, що ці справи завжди розрізняються та регулюються або взагалі окремими конвенціями, або окремими розділами одного документу.

Конвенція про судові доручення 1975 р. передбачила декілька можливих «шляхів» передачі судових доручень: судовими органами, особливо прикордонних областей держав-учасниць, безпосередньо один одному; дипломатичними та консульськими службовцями та за посередництвом центральних органів. При цьому жодний із способів не визначено як основний, як це, наприклад, зроблено у Гаазькій Конвенції 1965 р. [11; 3, с.128]. Конвенцією встановлюються вимоги до оформлення судових доручень, які мають виконуватися в рамках цієї конвенції. По-перше, вимагається легалізація консульським чи дипломатичним агентом запитуючої держави, при чому така легалізація необхідна лише в тому випадку, коли передача відбувається між судами безпосередньо. У всіх інших випадках легалізація не потрібна. По-друге, необхідний переклад самого доручення та

доданих до нього документів мовою запитуваної держави. На відміну від Гаазьких конвенцій 1954 та 1965 років, які не містять визначення судового документу, Конвенція ОАД 1975 р. містить норму, яка встановлює досить широкий перелік документів, що підлягають передачі та врученню за кордоном. До таких документів Конвенція відносить: позов із супроводжувальними документами, судові повістки, рішення суду з певних питань. Разом з цим конвенція містить вимоги до документів, якими має супроводжуватися судове доручення: інформація про орган, що видав судове доручення, часові рамки його виконання та наслідки нездійснення відповідних дій, інформація про призначеного судом запитуваної держави адвоката для відповідача.

Конвенція містить застереження, згідно з яким прийняття та виконання судового доручення не тягне за собою визнання юрисдикції органу, що видав таке судове доручення та зобов'язання в майбутньому визнати та виконати судове рішення, яке буде винесено таким судом. Таким чином, надання правової допомоги у вигляді виконання іноземного судового доручення розглядається цією конвенцією як процедура, виконання якої юридично не пов'язано з інститутом міжнародної підсудності та інститутом визнання та виконання можливого майбутнього рішення по справі. Для порівняння, в гаазьких конвенціях взагалі не міститься аналогічних норм, а в Конвенції 1970р. про отримання за кордоном доказів, вказується, що встановлення факту того, що справа, з приводу якої іноземним судом видане судове доручення, відноситься до виключної компетенції судів запитуваної держави, не може бути підставою для відмови у виконанні такого судового доручення [13, с.3].

Конвенцією закріплені принципи виконання судових доручень, головним з яких є принцип *lex fori* – застосування при виконанні судового доручення процесуальних норм країни місця-виконання, з можливістю при виконанні застосовувати спеціальні процедури або додаткові формальності за умови, що вони не суперечать законам запитуваної країни.

Конвенція про судові доручення 1975 р. [6] закріплює право дипломатичних та консульських агентів країни, суд якої розглядає справу з іноземним елементом та звертається з судовим дорученням, виконувати дії, що передбачені Конвенцією, а саме: здійснювати вручення документів та отримання доказів, за умови, що таке виконання не суперечить законам держави-місця виконання та відбуваються без застосування примусу. Конвенція не вказує, на яке коло осіб таке право розповсюджується. На відміну від неї, наприклад, Гаазька конвенція 1965р. дозволяє дипломатичним та консульським агентам країни, що звертається з судовим дорученням, здійснювати вручення документів не лише громадянам країни, яку вони представляють, і які мешкають на території запитуваної країни, а й громадянам інших країн, які мешкають на території цієї країни, в тому числі і власним громадянам цієї країни. Не передбачає Конвенція 1975р. також і можливості дій інших осіб, як наприклад, осіб, спеціально уповноважених судом, що розглядає справу, діяти з метою отримання доказів на території іншої країни-учасниці [12, с.4].

Єдиною умовою невиконання судового доручення, направлено в рамках цієї Конвенції, є те, що воно суперечить публічному порядку країни-місця його виконання.

Таким чином, Конвенція 1975 р. являє собою документ, який з одного боку, врегульовує багато питань, що стосуються судових доручень, а з іншого – залишає багато білих плям. Порівняно з рівнем, який було досягнуто Гаазькою конференцією при розробці та прийнятті відповідних конвенцій (1954, 1965 та 1970 років), рівень Конвенції 1975 р. можна вважати досить низьким, ступінь врегулювання достатньо поверховим, певні частини недопрацьованими та такими, що потребують певних роз'яснень.

Мабуть, саме тому питання внесення змін до цієї Конвенції було поставлено до порядку денного чергової конференції з питань міжнародного приватного права. В ході підготовчої роботи було прийнято рішення підготувати Додатковий протокол до Конвенції про судові доручення 1975 р, яким і врегулювати питання, що виникли. Додатковий Протокол до міжамериканської Конвенції про судові доручення від 30.01.1975 р. було підписано 8 травня 1979 р. Протокол набув чинності 14.06.1980 р., станом на 2011 р. має 14 держав-учасниць. Протокол може підписати, ратифікувати або приєднатися до нього будь-яка держава, що є учасницею Конвенції «Про судові доручення» 1975 р. [8]

Протоколом не встановлюються співвідношення Конвенції про судові доручення та цього Протоколу, як це здійснено, наприклад, у співвідношеннях між Конвенцією 1954 р. та Конвенціями 1965 р. та 1970 р. Стаття 22 Конвенції 1965 р. та стаття 29 Конвенції 1970 р. вказують, що положення відповідної конвенції замінюють аналогічні положення конвенції 1954 р. між країнам, що водночас є державами-учасницями і Конвенції 1954 р і відповідної конвенції 1965 чи 1970 років. Таким чином, Протокол не замінює відповідні положення Конвенції 1975 р., а має застосовуватися разом з положеннями Конвенції у відносинах між країнами, що є водночас учасницями як Конвенції, так і Протоколу.

Метою прийняття Протоколу було виправлення «помилки» Конвенція 1975 р. про судові доручення, яка включила до сфери своєї дії, як процедури вручення за кордоном судових документів, так і процедури отримання за кордоном доказів. Додатковий Протокол 1979 р присвячено регулюванню лише процедур, що стосуються врученню за кордоном судових документів. По-перше, в якості основного «каналу» зносин з приводу таких судових доручень було впроваджено посередництво центральних органів країн-учасниць. По-друге, встановлені єдині форми для судового доручення та вимоги до мови такого доручення (Форма А); по-третє, встановлено перелік документів, які мають додаватися до судового доручення та вимоги, щодо інформації, яку має містити доручення, для особи, якій мають бути вручені документи (Форма В) та сертифікат щодо підтвердження виконання або невиконання судового доручення (Форма С).

Протоколом також ретельно врегульовано питання передачі та розгляду судових доручень та покриття витрат, закріплюючи в якості основного правила їх безоплатність.

Підводячи підсумок розглянутого, можна зробити такі висновки. По-перше, в цілому Протокол значно вдосконалив процедури складання, направлення та виконання судових доручень з вручення судових документів за кордоном, які відбуваються за посередництвом центральних органів держав-учасниць. По-друге, він не торкнувся інших способів передачі та вручення документів, які передбачені Конвенцією 1975 р., а також процедур отримання за кордоном доказів і, по-третє, незважаючи на те, що Конвенція і Протокол є окремими міжнародними договорами, вони пов'язані між собою і мають застосовуватися разом. На такий зв'язок, наприклад, вказують положення Протоколу: «Протокол застосовується лише до процесуальних актів, передбачених у статті 2(а) Конвенції про судові доручення» [8, с.1]; «Центральний орган, призначений державою відповідно до статті 4 Конвенції» [8, с.1]; «Цей Протокол є відкритим для підписання і підлягає ратифікації чи приєднанню тими Державами-учасницями ОАД, які підписали, ратифікували чи приєдналися до Міжамериканської конвенції про судові доручення, підписаної у Панамі 30 січня 1975 року» [8, с.5].

Другою важливою конвенцією, яку біло підготовлено та прийнято на першій конференції з питань міжнародного приватного права Організації американських держав стала Конвенція «Про отримання доказів за кордоном», яку теж було підписано 30 січня 1975 р. Конвенція набула чинності 16.01.1976 р. і станом на 02.02.2011 р. її учасниками є 15 держав-членів ОАД.

У сферу дії цієї Конвенції підпадають судові доручення щодо отримання доказів та інформації за кордоном у цивільних та комерційних справах та можуть бути застосовані й до кримінальних, трудових, адміністративних справ, арбітражу тощо, за умови наявності відповідної заяви з боку країни-учасниці. Такі заяви зробили, наприклад, Чилі і Еквадор. Виконання таких доручень має відбуватися за умови, що запитувана процедура не суперечить правовим положенням запитуваної держави та зацікавлена сторона забезпечить ці процедури фінансово та іншими засобами. Витрати при виконанні судового доручення мають бути покриті зацікавленою стороною.

Загальний принцип виконання, закріплений Конвенцією, полягає в тому, що його виконання має відбуватися у відповідності із законами та процесуальними нормами запитуваної країни, але можливо застосовувати додаткові формальності та спеціальні процедури, окрім таких, що суперечать законодавству запитуваної країни.

У виконанні судового доручення може бути відмовлено, якщо воно суперечить публічному порядку країни-місця виконання та якщо доручення має на меті «досудове зібрання доказів», яке відомо країнам загального права. Цікавим є ставлення Конвенції до можливості отримання доказів в таких досудових процедурах (pre-trial discovery). Вона надає органу запитуваної держави, що має виконати судове доручення, право відмовити у його виконанні, в той час як Гаазька Конвенція 1970 р. залишає цю процедуру поза сферою своєї дії, прямо вказуючи про це у статті 1.

Каналами передачі судових доручень конвенція передбачає судові канали, дипломатичних та консульських службовців або центральні органи «в залежності від обставин», як вказує сама конвенція.

Незважаючи на те, що конвенція готувалася приблизно в той же час, що і Гаазька Конвенція 1970 р. про отримання за кордоном доказів, вона не передбачає по-перше, права дипломатичних та консульських службовців запитуючої країни, а також спеціально уповноважених осіб збирати докази на території іншої країни (у статті 14 Конвенція згадує про можливість отримання доказів консулами, але за умови, що вони діятимуть «в силу інших конвенцій») [7, с.3]; по-друге, не передбачається можливість попереднього повідомлення та присутності при отриманні доказів зацікавлених осіб та представників судової влади запитуючої країни (для порівняння Гаазька конвенція 1970 р. у статті 7 прямо передбачає можливість присутності зацікавлених сторін та їх представників, а стаття 8 передбачає таку можливість для представників судової влади запитуючої країни за умови заяви про це відповідної договірної держави) [12, с.3]; по-третє, конвенція не обмежує сферу дії цивільними та комерційними справами, а передбачає застосування її положень і до отримання доказів в кримінальних, трудових, адміністративних справах, арбітражах та інших спеціалізованих судах.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що в цілому Конвенція 1975 р. про отримання доказів значною мірою «відстає» від рівня Конвенції 1970 р. як за обсягом регулювання, так і за якістю такого регулювання.

Додатковий Протокол від 24.05.1984 р. до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном» 1975 р. набув чинності 28.11.1992 р. Станом та 02.20.2011 р. його учасниками є 5 держав-членів ОАД.

Цим Протоколом були вдосконалені окремі аспекти направлення та виконання судових доручень з отримання доказів за кордоном, які в цілому були врегульовані Конвенцією 1975 року. Мова йде про процедури надання правової допомоги за посередництвом центральних органів. Так, Протоколом конкретизовані обов'язки держав-учасниць про призначення органу влади своєї країни, який буде виконувати функції центрального органу,

та обов'язково повідомити про це генерального секретаря ОАД, який, в свою чергу, повинен повідомити про це інші держави-учасниці. Таке положення з'явилося, мабуть, тому, що незважаючи на аналогічні положення в Конвенції лише 4 з 15-і країн-учасниць зробили відповідні повідомлення про призначення центрального органу. Окремо врегульовані правові аспекти підготовки судових доручень у відповідності зі спеціальними формами, затвердженими Протоколом і згідно з якими доручення мають оформлюватися, порядок передачі цих доручень. З'явилися норми, які надали можливість сторонам або їх представникам бути присутніми при здійсненні процедур отримання доказів. Принципово новою в Протоколі стала частина, яка присвячена питанням оплати процедур отримання доказів. Так, введено поняття «фіксованої» суми на відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням судового доручення. Згідно зі статтею 7 Протоколу кожна держава-учасниця має визначити перелік послуг та витрат на їх здійснення, які повинні оплачуватися стороною, яка просить про надання доказів та інформації та передати цей перелік генеральному секретареві ОАД для подальшого інформування інших країн-учасниць. Таким чином, кожна країна-учасниця має право визначити вартість «послуг» з отримання доказів на її території в інтересах іноземного судового процесу, а сторона, на запитання якої це робиться, зобов'язана оплатити ці «послуги». Наостанок, Протокол передбачив права дипломатичних та консульських агентів отримувати докази в державі, в якій вони акредитовані як від власних громадян, так і від громадян інших країн. При цьому кожна держава-учасниця має право з одного боку обмежити це право на свій власний розсуд або дозволити і обумовити право здійснювати це вимогами щодо часу та місця, в якому такі докази можуть бути отримані. В цілому можна констатувати, що положення Глави V Додаткового Протоколу [9, с.3-4] є дуже подібними відповідним положенням Глави II Гаазької конвенції 1970 року з тією різницею, що Протокол не передбачає інституту спеціально уповноважених осіб для отримання доказів та порядку отримання ними доказів на території іноземних держав.

Протокол у статті 15 містить положення щодо застосування спеціальних процедур при виконанні судового доручення про отримання доказів, які викладені в більш імперативному вигляді порівняно з відповідними положеннями Конвенції 1975 р. У статті 6 Конвенції вказано, що «орган запитуваної держави може погодитися на дотримання додаткових формальних чи спеціальних процедур», а у статті 15 Протоколу вказано, що «судовий орган ..., держави, що отримує судові доручення, повинен виконувати вимогу додержуватися процедури відповідно до статті 6 Конвенції, ...». Це положення Протоколу є кроком в напрямку більш широкого застосування процесуальних норм іноземної країни при здійсненні процедури отримання доказів в інтересах іноземного судового процесу.

Зроблений аналіз дозволяє дійти наступних висновків. Прийняття під егідою ОАД двох конвенцій та двох додаткових протоколів до них створило міжнародно-правовий механізм в сфері надання міжнародної правової допомоги, який, в цілому, відповідає існуючим у цій сфері міжнародним стандартам.

В принципових підходах, що покладені в основу регулювання вказаних питань міжнародного цивільного процесу в розглянутих Міжамериканських конвенціях, є багато схожого з підходами, покладеними в основу відповідних Гаазьких конвенцій, що вказує на схожість в концептуальній баченні розробників вказаних конвенцій питань, що стали предметом їх регулювання. В той же час у регулюванні схожих питань надання правової допомоги між Гаазькими та Міжамериканськими конвенціями існує багато відмінностей, що свідчить про відсутність єдиних підходів у розумінні порядку їх регулювання в ОАД

(південноамериканський підхід) та Гаазькій конференції (європейський та північноамериканський підходи).

На відміну від Гаазьких конвенцій [11, с.12], які можна вважати універсальними, в Міжамериканських конвенціях бере участь набагато менша кількість країн, як правило, коло країн-учасниць обмежується країнами-членами ОАД. При цьому існування двох конвенцій та двох протоколів до них, в яких бере участь вдвічі менша кількість країн, ніж у конвенціях, а деякі країни-учасниці Конвенції про судові доручення не є учасницями Конвенції про отримання доказів за кордоном, робить правове поле, встановлене цими міжнародно-правовими актами, досить дрібним та різноманітним. Це вочевидь не сприяє створенню єдиного уніфікованого правового простору.

Також треба звернути увагу на те, що процес створення під егідою ОАД міжнародно-правового механізму регулювання питань надання міжнародної правової допомоги, затягнувся на 10 років, з 1975 р. до 1984 р., і це в той час, коли вже існували та діяли дві ключові Гаазькі конвенції з аналогічних питань: про вручення документів 1965 р. та отримання доказів за кордоном 1970 р. Це, на думку автора, свідчить про те, що досвід Гаазької конференції не було вчасно та належним чином вивчено та враховано.

Використані матеріали

1. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право / Х. Шак – БЕК, 2001. - 519 с.
2. Попко В.В. Уніфікація норм міжнародного приватного права в рамках Гаазької конференції. Монографія / В.В. Попко – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 358 с.
3. Цират Г.А. Правова допомога в міжнародному цивільному процесі – вручення за кордоном судових документів / Г.А. Цират // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К.: ІМВ, 2008. - Вип. 75ч 2. – С. 127-136.
4. Цират Г.А. Гаазька конвенція з питань цивільного процесу 1954р. /Г.А. Цират // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - К.: ІМВ, 2008. - Вип. 73 ч 1. – С. 87-93.
5. Матеріали офіційного сайту Організації Американських Держав. www.oas.org/
6. Міжамериканська конвенція «Про судові доручення» 30.01.1975р. [www.oas.org/ juridico/english/Sigs/b-37](http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-37).
7. Міжамериканська конвенція «Про отримання доказів за кордоном» від 13.01.1975р. [www.oas.org/ juridico/english/Sigs/b-37](http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-37).
8. Додатковий Протокол від 25.05.1979р. до Конвенції «Про осудові доручення». www.oas.org/
9. Додатковий Протокол від 25.05.84р. до Конвенції «Про отримання доказів за кордоном». www.oas.org/
10. Конвенція з питань цивільного процесу 1954р. www.hcch.net
11. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965р. www.hcch.net
12. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970р. www.hcch.net